
Sociologické dílo Shmuela N. Eisenstadta se uzavřelo

Dne 2. září 2010 zemřel v Jeruzalémě jeden z nejvýznamnějších soudobých sociologů Shmuel Noah Eisenstadt. Do čelné pozice v kontextu světové sociologie se Eisenstadt dostal především díky výzkumnému programu orientovanému na problematiku civilizací osového věku, kterým otevřel badatelskou perspektivu, jež rámec samotné sociologie dalece přesahuje. Na tuto orientaci navázal v posledních dvou dekadách svého života rozvíjením koncepce *multiple modernities*, která v rámci soudobých globálně orientovaných diskusí představuje velmi významnou názorovou alternativu.

Eisenstadt se narodil 10. září 1923 ve Varšavě. Po předčasné manželově smrti (1930) emigrovala Eisenstadtova matka se synem do Palestiny a usadila se v Tel Avivu. Eisenstadt studoval historii a sociologii na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. Během studií měl na něj významný vliv jeho učitel, filozof Martin Buber, pod jehož vedením obhájil v r. 1947 disertační práci *Podstata a hranice sociálního*. 1947–1948 byl postdoktorandem na London School of Economics. V letech 1948 až 1962 vedl semináře věnované komparativní sociologické analýze politických systémů na Hebrejské univerzitě. V roce 1950 se zde ujal vedení katedry sociologie, 1959 obdržel profesuru.

V letech 1955–1956 byl Eisenstadt stipendistou v Centru pro pokročilá studia v behaviorálních vědách v Kalifornii. V průběhu tohoto pobytu navštívil řadu vědeckých pracovišť (Harvard, Michigan, Minnesota, Chicago, Princeton), kde spolupracoval na metodice komparativní sociologie zejména s Jamesem S. Colemanem, Robertem Dahlem, Alexem Inkelesem a Seymourem Lipsetem. V rámci výzkumu historicko-byrokratických impérií navázal spolupráci s Raymondem Aronem, Peterem M. Blauem, sinologem Johnem K. Fairbankem a arabistou Bernardem Lewisem. O této problematice pak přednášel na univerzitách v Chicagu, Harvardu, Michiganu, Oslu, Kodani a Bergenu.

V padesátých letech se Eisenstadt věnoval problematice integrace imigrantů do izraelské společnosti: *The Absorption of Immigrants* [Eisenstadt 1954] a problematice generací: *From Generation to Generation. Age Groups and Social Structure* [Eisenstadt 1956]. Tato první fáze Eisenstadtova teoretického vývoje, trvající zhruba do poloviny šedesátých let, byla podstatným způsobem ovlivňována strukturálním funkcionalismem Talcotta Parsonse. Zásadním dílem tohoto období je práce *The Political System of Empires* [Eisenstadt (1963) 1969], v níž se autor pokusil některé slabiny Parsonsovy teorie překonat. V roce 1965 vyšla *Essays on Comparative Institutions* [Eisenstadt 1965], v roce 1966 *Modernization, Protest and Change* [Eisenstadt 1966]. Eisenstadt v této době publikoval také velmi objevnou strukturně-funkcionalistickou analýzu izraelské společnosti *Israeli Society* [Eisenstadt 1967], v níž popisuje její vývoj a strukturu v různých segmentech vzniklých procesem

společenské diferenciace. Po *Protestant Ethic and Modernization* [Eisenstadt 1968] vydal učebnici *Political Sociology* [Eisenstadt 1971].

Následně se Eisenstadt v knize *Tradition, Change and Modernity* [Eisenstadt 1973] věnoval problematice modernity, sociologické teorii – v roce 1976 publikoval spolu s M. Cúrelaru knihu *The Form of Sociology* [Cúrelaru, Eisenstadt 1976], jež bývá označována za manifest neofunkcionalismu – a v díle *Revolution and Transformation of Societies* [Eisenstadt 1978] se vrátil k politické sociologii.

Obrat k civilizačně teoretickému výzkumnému programu představuje stať *The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of the Clerics* [Eisenstadt 1982]. Analýza kultur osového věku (viz především [Eisenstadt 1986, 1987, 1992a–1992d]) otevřela autorovi nový pohled na problematiku civilizačního vývoje a posléze jej přivedla k tematice mnohotvárnosti modernit (*multiple modernities*), jíž pak v pozdním období své tvorby věnoval značnou pozornost a velký počet publikací [Eisenstadt 2000a, 2000b, 2003, 2006a, 2006b, 2007].

První zásadní milník Eisenstadtovy intelektuální biografie představuje kniha *The Political System of Empires* [Eisenstadt (1963) 1969]. Předmětem autorova zájmu se zde stává specifický druh politického systému označovaný jako historicko-byrokratické impérium. Tato impéria reprezentují stadia vývoje nejdůležitějších civilizací lidstva: starověký Egypt, helenistická impéria, Římskou a Byzantskou říši, říše Persie, Číny a Indie. Jsou to říše, které se vyvinuly z jiných typů premoderních politických systémů do podoby, v níž dokázaly pod svou nadvládou začlenit velmi rozsáhlá teritoria. Sdružují v sobě prvky racionálně organizovaného legálního panství spolu s prvky panství tradičního a jako takové představují nejpokročilejší typ premoderního politického systému. Hlavním znakem těchto říší je vysoká – nicméně na základě tradiční legitimacy omezená – autonomie politické sféry, jež se mj. projevuje v relativní svébytnosti politických cílů, v diferenciaci politických rolí a existenci specializovaných orgánů byrokratické správy.

Práce *The Political Systems of Empires* [Eisenstadt (1963) 1969] sehrála průkopnickou roli v rámci teoretické diskuse o problematice modernizačních procesů díky tomu, že v ní Eisenstadt upozornil na význam, který má pro současný stav společností cesta, po níž se ve svém předchozím historickém vývoji ubíraly. Z dnešního pohledu je to také jedno ze základních děl historické sociologie, k jejímuž oživení začalo právě v té době docházet. Obecným problémem, kterého se Eisenstadt dotýká v této i ve svých dalších publikacích, je klasická sociologická otázka sociálního řádu, jeho utváření, integrace a změny.

Pro druhou fázi Eisenstadtova badatelského vývoje je charakteristická prohlubující se revize strukturněfunkcionalistického přístupu, který je postupně modifikován prostřednictvím podnětů přicházejících z alternativních teoretických proudů. Tou nejdůležitější inspirací je však historicky a kulturně orientovaná sociologie Maxe Webera.

Kniha *Revolution and the Transformation of Societies* [Eisenstadt 1978] představuje autorův příspěvek k debatě o příčinách revolucí, která byla v sedmdesátých letech 20. století zahájena Barringtonem Moorem a Thedou Skocpolovou.

Eisenstadt chápe politické revoluce jako specifický typ sociální změny, ve které se převrat, k němuž dochází v oblasti řádu panství, spojuje s novou formulací základních symbolických orientací. Předpoklad pro takové revoluce se podle autora objevuje v evropském středověku, v němž dochází ke vzájemnému střetávání symbolického a strukturálního pluralismu. Existence mnoha vzájemně se překrývajících a neustále se měnících společností, mnohočetných center stojících vedle sebe, autonomní přístup rozličných skupin k různým centrům a symbolickým orientacím, aktivismus a individualismus, to vše vytvořilo příznivé předpoklady pro anglickou, americkou a francouzskou revoluci [Eisenstadt 1978: 173, 214], podle jejichž vzoru pak mohlo dojít i k revolucím mimo Evropu.

I když Eisenstadt věnoval problematice sociální změny relativně značnou pozornost, to, co profilovalo badatelský program v třetím období jeho vědecké práce především, byla otázka vysvětlení existence dlouhodobě stabilních konfigurací symbolických orientací, center a institucionálního aranžmá. Eisenstadt se v souvislosti s touto reorientací přesouvá na vyšší úroveň makrosociologické analýzy, na níž se pro něj základním vztažným bodem stává koncept civilizací.

Východisko Eisenstadtova uvažování v této době představuje pojem osově doby (*Achsenzeit, axial age*). Tento koncept přejímá od německého filozofa Karla Jasperse, který na něj zaměřil pozornost ve studii *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* [Jaspers 1949]. Konkrétně znamená osová doba periodu od 8. stol. př. n. l. do 2. stol. př. n. l. Je to doba, v níž se v Číně, Indii i na Západě objevuje nové revoluční myšlení (na Západě Platónova filozofie, na níž navazuje křesťanství, v Indii buddhismus, v Číně konfucianismus a taoismus).

Širší recepce Jaspersova pojmu osově doby překračující hranice filozofie nastává v sedmdesátých letech z podnětu historika a sinologa Benjamin Schwarze. Eisenstadt využívá tento pojem, aby ho zasadil do explanačního rámce historické komparativní sociologie. Tím se mu podařilo rozvinout originální analyticko-komparativní přístup ke zkoumání zvláštností jednotlivých civilizací. Osová doba a axialita (osovost) se stávají východiskem k novému posouzení otázky, na kterou narazil ve svých studiích o hospodářské etice světových náboženství již Max Weber. Pro Eisenstadta [1986, 1987] je osová doba konceptem, který mu umožňuje provést systémově srovnávací analýzu potenciálu změny různých civilizací a zároveň mu tím otevírá cestu k rozpracování konceptu *multiple modernities* – rozmanitosti moderny.

Eisenstadt [2006b: 253] posouvá interval osového věku do doby od 5. stol. př. n. l. do 1. stol. n. l. Potenciál změny jednotlivých axiálních civilizací je založen na specifických symbolických orientacích, pro něž je charakteristické napětí mezi transcendentním a světským řádem. Zatímco v předchozích mytických kosmologiích jsou tento i onen svět uvažovány jako homologické řády a ontologické kontinuum, v koncepcích osového věku vzniká mezi oběma řády diskontinuita, v jejímž důsledku se tento svět jeví jako deficitní. Prosazení transcendentní vize má ten důsledek, že se na jednotlivce pohlíží jako na toho, koho je třeba spasit, a na sociální svět jako na něco, co je nutné podrobit morální rekonstrukci.

V politické sféře byla koncepce božského krále vystřídána myšlenkou odpovědnosti panovníků vůči principům transcendentního řádu. Stratifikační hierarchie byla doplněna o nové prestižní pozice, které odvozovaly svoji legitimitu od transcendentních modelů řádu. Novou podobu získávala i konstrukce kolektivních společenství a center. Podstatné bylo zejména to, že hranice solidarity se již nekonstituovaly pouze pomocí primordiálních nebo civilních kódů kolektivní identity, nýbrž také podle posvátných nebo univerzalistických kódů. Díky tomu se ponejprv objevila společenství, která překračovala etnické hranice.

Rozpracováním problematiky osově doby vytvořil Eisenstadt teoretický rámec, který se stal inspirativním pro široce koncipované interdisciplinární bádání a zároveň umožnil v rámci sociologické diskuse nově formulovat otázku civilizací a civilizačního vývoje. V návaznosti na známou Weberovu verzi výkladu okcidentální cesty k moderně, a zároveň i v určité kontrapozici vůči ní, se Eisenstadt zaměřuje na otázku, jaký modernizační potenciál je obsažen ve vývoji mimoevropských civilizací. V průběhu 90. let na tomto základě rozvíjí teorii rozmanitých modernit, která se staví do opozice vůči totalizačním nárokům rozšířené představy o tom, že modernizace může mít pouze jednu jedinou (západní) podobu.

Eisenstadt tímto způsobem zasáhl do diskusí, které v té době probíhaly. Jednalo se zejména o reakce na publikaci Fukuyamova *The End of History and the Last Man* [Fukuyama 1992] a Huntingtonova *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* [Huntington 1996]. Zatímco Fukuyamova práce viděla v pádu komunismu vítězství programu západní modernity, respektive její liberální verze a Huntingtonova kniha naproti tomu prorokovala možnost střetu civilizací, Eisenstadtova koncepce rozmanitých modernit se vymezila oproti oběma. Kritizovala naivismus Fukuyamy, kterému vytýká, že ztotožňuje modernizaci s westernizací, ale také esencialismus Huntingtona, který chápe civilizace jako primordiálně dané entity. V souladu s filozofií svého učitele Martina Bubera vyzývá Eisenstadt k hledání potenciálu pro dialog a porozumění.

Eisenstadt [2000: 3] zastává názor, že „modernita a westernizace nejsou identické; západní vzorce modernity nepřestávají jediné ‚autentické‘ modernity, ačkoli hrají roli historického precedentu a nadále jsou základním referenčním bodem pro ostatní“. Divergentní formy moderny, které vznikly mimo Západ na základě odlišných hlubinných civilizačních struktur, nalézá Eisenstadt například v Rusku, Číně, či Indii. Mimořádnou pozornost autor věnoval Japonsku jako jedné z „preaxiálních civilizací“ [Eisenstadt 1996]. V soudobých globalizačních procesech spojených s rozšiřováním komunikace a migrace lze podle jeho názoru zaznamenat projevy rozmanitých, vzájemně si konkurujících modernizačních orientačních vzorů, které vychází z návaznosti na kultury axiálních i neaxiálních civilizací.

Na Eisenstadtově sociologickém díle, které se v září tohoto roku uzavřelo, je pozoruhodný jeho syntetizující a interdisciplinární charakter. Autorovo odborné úsilí propojuje přístupy sociologie, historické a politické vědy, kulturní antropo-

logie a filozofie. Eisenstadtova badatelská práce představuje kontinuálně rozvíjený výzkumný program, jenž svoji pozornost zaměřuje na problematiku dlouhodobých historických procesů, kulturního a civilizačního vývoje a rozmanitých forem modernity. Eisenstadt v jeho rámci rozšiřuje perspektivu strukturního funkcionalismu postupnou integrací prvků převzatých z alternativních ideových proudů a vytváří monumentální koncepci, která je originální a průkopnická jak vzhledem ke svému obsahovému zaměření, tak i z hlediska teoretického a metodologického přínosu. Je to koncepce aktuální a živá, která bude nepochybně přinášet inspiraci i pro další generace sociologů.

Jiří Šubrt, Marek Německý

Literatura

- Curelaru, Miriam, Shmuel N. Eisenstadt. 1976. *The Form of Sociology: Paradigms and Crises*. New York: Wiley.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1954. *The Absorption of Immigrants*. London: Routledge & Kegan.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1956. *From Generation to Generation. Age Groups and Social Structure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1965. *Essays on Comparative Institutions*. New York: John Wiley & Sons.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1966. *Modernization, Protest and Change*. New York: Prentice-Hall.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1967. *Israeli Society*. New York, London: Basic Books.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1968. *Protestant Ethic and Modernization*. New York, London: Basic Books.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1963) 1969. *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies*. New York: The Free Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1971. *Political Sociology: A Reader*. New York, London: Basic Books.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1973. *Tradition, Change and Modernity*. New York, London: Wiley.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1978. *Revolution and the Transformation of Societies*. New York: Free Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1982. „The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics.“ *European Journal of Sociology* 23 (2): 294–314.
- Eisenstadt, Shmuel N. (ed.). 1986. *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*. Albany, N.Y.: SUNY Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. (ed.). 1987. *Kulturen der Achsenzeit: Ihre Ursprünge und ihre Vielfalt*. I., II. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eisenstadt, Shmuel N. (ed.). 1992a. *Kulturen der Achsenzeit II. Ihre institutionelle und kulturelle Dynamik. Teil 1 China, Japan*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eisenstadt, Shmuel N. (ed.). 1992b. *Kulturen der Achsenzeit II. Ihre institutionelle und kulturelle Dynamik. Teil 2 Indien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eisenstadt, Shmuel N. (ed.). 1992c. *Kulturen der Achsenzeit II. Ihre institutionelle und kulturelle Dynamik. Teil 3 Buddhismus, Islam, Altägypten, westliche Kultur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1992d. „Die chinesische Geschichtserfahrung.“ Pp. 11–24 Shmuel N. Eisenstadt (ed.). *Kulturen der Achsenzeit II. Ihre institutionelle und kulturelle Dynamik Teil 1 China, Japan*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Eisenstadt, Samuel N. 1996. *Japanese Civilization: A Comparative View*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2000a. „Multiple Modernities.“ *Daedalus* 129 (1): 1–30.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2000b. *Die Vielfalt der Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2003. *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*, 1., 2. Leiden: Brill.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2006a. *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Leiden: Brill.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2006b. *Theorie und Moderne: Soziologische Essays*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Eisenstadt, Shmuel N. 2007. *Multiple Modernities: der Streit um die Gegenwart*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York, NY: Free Press.
- Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Jaspers, Karl. 1949. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. München: R. Piper & Co.